

МОВОЗНАВСТВО

Тетяна ВИСОЦЬКА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 811.161.2'367.622'366.521'373.45

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12585>

СЛОВОЗМІНА ЗАПОЗИЧЕНИХ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI – XVII ст.¹

Резюме. У статті досліджено формування морфологічної структури іменника, зокрема аналізу варіювання відмінкових закінчень іменників, виявлених у різножанрових пам'ятках української мови XVI–XVII ст. Зафіксовані одиниці – це лексеми на позначення осіб за родом їхньої діяльності. Виявлено й описано подвійні форми іменників чоловічого роду, що в називному відмінку однини закінчувалися на слабкий редукований або на -а(я). Відмінне граматичне оформлення іменників вплинуло і на різний тип їхньої словозміни: іменники з кінцевим слабким редукованим відмінювалися за типом * -ǫ/-jǫ основ, а іменники з фіналлю -а/я – *ā/jā основ. Час входження у мову-реципієнт тієї чи іншої форми неоднаковий. Саме іменники з кінцевим слабким редукованим (окрім слів *вікарій*, *казнодій* та *монарх*) є прикладами церковнослов'янської спадщини і з'явилися в українській мові раніше (їх датують давньоукраїнським періодом), натомість форми на -а є пізнішого поширення – адаптовані у староукраїнській мові під впливом польської, у яку, відповідно, потрапили з латинської.

Ключові слова: іменник, варіант, морфологічна структура, пам'ятка, церковнослов'янська мова.

DECLINATION OF BORROWED MASCULINE NOUNS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE XVI – XVII CENTURIES

Abstract. The article presents the study of the formation of the morphological structure of the noun, in particular, the analysis of variation in the case endings of masculine nouns found in monuments of the Ukrainian language of the 16th-17th centuries of various genres. Most of the presented lexemes were used to denote persons by their type of activity. In the proposed investigation, dual forms of the noun of the same gender were identified and described, which in the nominative singular ended in a weak reduced form or in -a(y). The distinct grammatical design of nouns also affected the different types of their inflection: nouns with a final weak reduced sounds were declined according to the type of *-ǫ/-jǫ stems, and nouns with the ending -a/ya — *ā/jā stems. The time of entry into the recipient language of one or another form is not the same. It is nouns with a final weak reduced (except for the words 'kaznodiy' and 'monarch') that are examples of the Church Slavic heritage and appeared in the Ukrainian language earlier (dating back to the ancient Ukrainian period), on the other hand, forms

¹ Попередні напрацювання про використання варіантних відмінкових форм в українській мові засвідчено в тезах доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова – кордон національної безпеки»: Т. Висоцька, *Подвійні форми іменників чоловічого роду в українській мові*, [у:] «Мова – кордон національної безпеки»: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Львів, 21 лютого 2023 року, Львів: ЛДУ БЖД, 2023, с. 12–16.

with -a are of later distribution - adapted in the Old Ukrainian language under the influence of Polish, in which, accordingly, they came from Latin.

Keywords: noun, variation, monument, morphological structure, Old Ukrainian language.

Постановка проблеми. В українських пам'ятках на межі XVI–XVII ст. яскраво відображено становлення й розвиток граматичної системи української мови. Уже на той час у словозміні іменників фіксуємо морфологічні явища, засвідчені попередніми періодами розвитку, а також виявляємо входження й засвоєння нових елементів, що спричинило появу варіювання відмінкових форм іменників. Одним із таких прикладів слугують іменники чоловічого роду з подвійними формами.

Дослідники української діакронної лінгвістики розглядають кілька чинників, що зумовлюють морфологічне варіантне побутування іменників у мові українських текстів XVI–XVII ст.: діалектний узус, вплив церковнослов'янської чи старопольської мов, поступовий процес уніфікації відмінювання іменників та ін.¹

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На історичному матеріалі вивчення граматичних варіантів, зокрема варіантних форм іменника, присвячена низка праць українських науковців. Одним із перших, хто звернув увагу на використання саме подвійних форм іменників в українській мові, був П. Житецький, який розглядав «плутання закінчень» і говорив про вплив передовсім польської мови у часи середньокраїнського періоду². У XX–XXI ст. морфологічну варіантність на матеріалі українських джерел різних періодів досліджували: В. Денисюк (XVII–XVIII ст.)³, І. Керницький (XVI ст.)⁴, Л. Марчило (текст *Пересопницького Євангелія*)⁵, В. Мойсієнко (пам'ятки північноукраїнського ареалу XVI ст.)⁶, В. Титаренко

¹ В. Мойсієнко, *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.)*, Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем, Житомир, 2010, № 22, т. 1, с. 114–125; Н. Русаченко, *Варіативність морфонологічних моделей іменної словозміни у староукраїнській мові другої половини XVI–XVIII ст.*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2011, вип. 52, с. 365.

² П. Житецький, *Нарис літературної історії української мови в XVII в. З додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку*, Львів : Укр. вид-во, 1941, с. 80–81.

³ В. Денисюк, *Варіантні форми давального відмінка іменників як мовний лакмус писемних пам'яток XVII–XVIII ст.*, «Філологічний часопис» 2016, (1). [у:] <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2016.138066> (10.04.2023).

⁴ І. М. Керницький, *Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст.*, Київ : Наукова думка, 1967.

⁵ Л. Марчило, *До історії форм родового відмінка іменників в українській мові (на матеріалі Пересопницького Євангелія 1556–1561 рр.)*. [у:] <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15961/Marchilo.pdf> (12.03.2023).

⁶ В. Мойсієнко, *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.)*, Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем, Житомир, 2010, № 22, т. 1, с. 114–125.

і Л. Ящук (мова привілеїв Київського міського магістрату)¹, І. Царалунга (XIV–XV ст. і XVI ст.)², Т. Фунікова (XVII ст.)³; на матеріалі текстів XIX – початку XX ст. вийшли праці Л. Колібаби⁴, Т. Коць⁵, І. Шмілик⁶ та ін. У сучасній українській літературній мові загальні теоретичні положення про подвійні форми іменників досліджував І. Матвіяс (виокремив також потрійні форми) і наголошував, що таке використання флексій властиве українській літературній мові впродовж усього її розвитку⁷.

Погоджусь з міркуваннями науковців, які твердять, що причинами використання паралельних відмінкових форм іменників у середньоукраїнську добу є внутрішні закони мови, вплив живого мовлення, запозичення, відсутність кодифікації мовних норм, що в цілому зумовило «розбалансованість на рівнях мовної системи»⁸.

Мета статті: виявити й проаналізувати використання подвійних форм іменників чоловічого роду в українських пам'ятках XVI–XVII ст.; за можливості простежити процес переймання запозичених іменників і подати час появи варіантних форм, зафіксувати, які форми закріпилися в сучасній українській літературній мові, а які вийшли з ужитку або ж засвідчені у говорах донині.

Виклад основного матеріалу. Українська літературна мова досліджуваного періоду становить синтез народнорозмовних, церковнослов'янських, книжних елементів зі значними домішками полонізмів, почасти богемізмів, латинізмів, грецизмів⁹. Влучно описує мовне тло цього часу Ірина Фаріон: «Як літературні

¹ В. М. Титаренко, Л. В. Ящук, *Фонетико-орфографічна та морфологічна варіантність привілеїв Київському міському магістрату*, Вісник КНЛУ. Серія Філологія, 2022, т. 25, № 1, с. 114–122.

² І. Царалунга, *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст.* Хмельницький: ФОП Гонта А., 2017; І. Б. Царалунга, *Варіативність староукраїнської мови у творах Г. Смотрицького*. [у:] http://eprints.zu.edu.ua/18269/1/Царалунга_32.pdf (12.05.2023).

³ Т. В. Фунікова, *Становлення парадигми давального, орудного та місцевого відмінків іменників чоловічого роду в українській літературній мові XVII ст. (на матеріалі «Синопису» та «Хроніки» Ф. Софоновича)*, Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Серія Філологія, Харків, 2012, № 994, вип. 64, с. 28–34.

⁴ Л. М. Колібаба, *Подвійні відмінкові форми іменників у лінгвістичній концепції Івана Огієнка*, [в:] Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник, вип. XII, 2015, с. 155–162.

⁵ Т. Коць, *Варіантність морфологічних форм іменника в прескрипціях і мовній практиці другої половини XX ст.*, «Мовознавство» 2016, № 2, с. 45–50.

⁶ І. Шмілик, *Варіантні відмінкові форми іменників I відміни в поезії Івана Франка*, Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія, 2022, № 56, с. 156–162.

⁷ І. Г. Матвіяс. *Іменник*, [у:] *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*, Київ : Наук. думка, 1969, с. 55–56.

⁸ І. Б. Царалунга, *Варіативність староукраїнської мови у творах Г. Смотрицького*. [у:] http://eprints.zu.edu.ua/18269/1/Царалунга_32.pdf (12.05.2023).

⁹ О. Горбач, *Українська народня релігійно-християнська термінологія і лексика*, [у:] Горбач О. *Зібрані статті II. Статті до 1000-ліття християнізації Русь-України*,

використовують (щоправда, різною мірою) чотири мови: українську, церковнослов'янську (місцевої редакції), польську, латинську. [...] нове дихання латинської мови, дещо віддаленої від церковної латини і наближеної до античної, пістет перед грецькою і змагання церковнослов'янської за гідне місце...»¹.

У староукраїнських пам'ятках XVI–XVII ст. виявлено запозичені іменники, що належать до одного і того ж роду, проте мають різне граматичне оформлення і становлять відмінні парадигматичні системи. За своїм походженням більшість зафіксованих слів – це грецизми, які використовуються на позначення осіб за родом діяльності: *архимандритъ/а*, *євангелистъ/а*, *митрополитъ/а*, *монархъ/а*, *патріархъ/а*, *протопопъ/а* та ін.

Погоджуємося з міркуванням українських науковців про те, що відповідно до періоду розвитку української мови для лексико-тематичної групи назв роду занять мова-донор була неоднаково презентована на українськомовному просторі: для ранніх текстів княжої доби характерними були запозичення з церковнослов'янської мови, що почасти становили кальки з грецької мови²; у часи Великого Князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої – чисельними були запозичення з польської мови безпосередньо або за її посередництва з грецької чи латинської мов, а вже з кінця XVII ст. і далі в мову проникали русизми³.

Таким чином, у процесі переймання українською мовою запозичень важливе значення відіграли мови-донори і мови-посередниці: церковнослов'янська, польська, грецька і латинська⁴.

Фактичний матеріал дає підстави стверджувати, що іменники чоловічого роду з подвійними формами мали свої типи відмінювання відповідно до закінчення: іменники з флексією на –а/я у називному відмінку однини (митрополита, казно-

Мюнхен, 1993, с. 117; І. П. Чепіга, *Концепція літературної мови староукраїнських книжників XVI–I пол. XVII ст.*, [у:] *Жанри і стилі в історії української літературної мови*, Київ, 1989, с. 91–92; Ю. Шевельов, *Історична фонологія української мови*, Харків : Акта, 2002, с. 718–719.

¹ І. Фаріон, *Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст.*, Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2007, с. 55.

² О. Горбач у дослідженнях про християнську лексику й термінологію підкреслює важливу роль церковнослов'янської мови: «Грецька мова Візантії пройшла через фільтер староболгарщини». Див.: О. Горбач, *Українська народня релігійно-християнська термінологія і лексика*, [у:] О. Горбач, *Зібрані статті II. Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України*, Мюнхен, 1993, с. 107.

³ С. П. Гриценко, *Динаміка лексику української мови XVI–XVII ст.*, Київ, 2017, с. 258.

⁴ Прикметно, що в той час «латинізми були невід'ємним складником польської мови» (С. П. Гриценко, там само, с. 68) і вживалися на позначення понять зі сфери релігії (С. П. Гриценко, там само, с. 63), проте в латинську релігійну мовну практику більшість лексем запозичилася з давньогрецької мови і перейняла латинські флексії (М. Д.-Ю. Микитка, *Грецькі запозичення в латинській релігійній термінології (на матеріалі твору «Паломництво Етерії до Святих місць»)*). Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. [у:] <https://www.academia.edu/38653319/> (12.05.2023).

дия та ін.) відмінювалися за типом основ *-ā/-jā- (тобто приймали такі ж відмінкові закінчення, як іменники жіночого роду), натомість ті, що закінчувалися на кінцевий слабкий редукований (митрополить, патріархъ та ін.) або кінцевий м'який приголосний основи (викарий, казнодій), відмінювалися за зразком іменників *-ō/-jō- основ.

Окрім того, в українській мові час фіксації аналізованих форм іменників неоднаковий. Іменники з фіналлю –а/я (митрополита, казнодия та ін.) проникають пізніше, що зумовлено саме польськокомовною експансією у середньоукраїнському періоді¹, й узгоджуються з прикметниками та займенниками відповідно до семантичної ознаки – родової, а не формально-граматичних показників – афіксів². Більшість іменників із кінцевим слабким редукованим (митрополить, партіархъ та ін.), що є прикладами церковнослов'янської спадщини в українській мові, презентована в українських пам'ятках швидше – у XI–XIII ст.

В українських текстах XVI–XVII ст. на позначення особи, що мала звання «ігумена, настоятеля монастиря; вищого духовного сану» (ЕСУМ, I, с. 90; Пур., с. 25), використовується іменник архимандрить/а: ...**Архимандрить** же розгневався (СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 134; 1489, Четья); Во всемъ поволный слуга и богомолец Вашей Милости, **архимандрита** Жидичинський ... (СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 133; Жидичин, 1540); ...отъ **архимандриты** Жидичинського (СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 133; Луцьк, 1599); Жалова(л) па(н) игуме(н) Макаре(и) ... на **архима(н)дрыта** печерского (СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 134; Київ).

За етимологією слово *архимандрить* походить від грецького Ἀρχιμανδρίτης (СлІнш, с. 70). Форма на слабкий редукований уперше датується в українських текстах у 1174 р. (Срезн., I, с. 30). Натомість форма на голосний архимандрита³ згадується в актовій мові у 1481р. зі змінною семантикою – на позначення монастиря, який очолював архимандрит (ССУМ, I, с. 80); а в 1540 р. документується у значенні очільника монастиря (СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 133). Припускаємо, що форма на голосний з'явилася під впливом польської мови, у якій засвідчена в 1445 р. (stpol. *archimandryta*) (Stp, вип. 1, с. 42). Польськокомовні тексти XVI ст.

¹ П. Житецький, *Нарис літературної історії української мови в XVII в. З додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку*, Львів : Укр.вид-во, 1941, с. 80–81; І. М. Керницький, *Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст.*, Київ : Наук. думка, 1967, с. 12; І. З. Петличний, *Грамматичні особливості мови «Літопису Самовидця»*, «Питання українського мовознавства» 1956, кн. 1, с. 76.

² У давньоукраїнських текстах спостерігаємо випадки порушення родової приналежності слова і його узгодження, особливо коли йдеться про іменники на позначення осіб чоловічої статі. Зокрема, у текстах давньоукраїнської мови іменники слуга, судия з основою на *-ā/-jā- узгоджуються з іменними частинами мови за формальними ознаками: *слига десная* (Срезн., III, с. 425) и *вся судья земския* (Срезн., III, с. 601). Уже на той час у мові киеворуського періоду таких прикладів зафіксовано небагато, що свідчить про поступове формування категорії роду відповідно до семантичного для назв істот і формально-граматичного змісту для назв неістот.

³ Прикметно, що форма на –а була засвідчена у Грамоті Полоцького князівства в 1396 р. (на той час територія ВКЛ): «архимандриты нашего» (Срезн., I, с. 30).

фіксують побутування подвійних форм цього іменника (SP XVI), однак у сучасній польській мові закріпився варіант на голосний *archimandryta* (SJP PWN).

Уже в пізніших історичних українських лексикографічних працях XIX ст., зокрема у словнику за ред. Б. Грінченка, презентовано дві форми – на приголосний і на голосний (Гр., I, с. 10). У сучасній українській літературній мові нормативним є іменник *архімандрит* і вживається на позначення найвищого духовного сану монахів, титулу ігумена монастиря (СУМ, I, с. 77).

В українській мові XVI–XVII ст. на позначення особи, яка була парафіяльним священником, помічником духівника, функціонує слово латинського походження (лат. *vicarius* – заступник (СлІнш, с.127)) *вікарій/я*, що потрапило в українську мову за посередництвом польської. Укладачі історичного словника фіксують форму на приголосний у 1559 р., а на голосний – початок XVII ст. (СУМ XVI–XVII, вип. 4, с. 56)¹: И просили тые менованые **викарыеве** Луцкие абы тое оповедане ихъ ... до книгъ было записано (СУМ XVI–XVII, вип. 4, с. 56; Луцьк, 1584); В томъ часе отецъ Иоанъ, витиснувши **викарэю** моего ... (СУМ XVI–XVII, вип. 4, с. 56; Володимир, 1617); ... **викариѣ** и послушникъ его смэеть и важитсѣ тытуломъ церкве святого Спаса тытуловатися (СУМ XVI–XVII, вип. 4, с. 56, Київ, 1629).

У старопольській мові форма іменника *wikary/wikaryj* відома з 1407р. (СТр, 10, с. 222), а як іменник з подвійними формами – на приголосний і на голосний «*wikaryj/ wikaria*» датується у XVI ст., проте форма на голосний є спорадичною (SP XVI). Як нормативні в сучасній польській мові використовують із різним графічним та фонетичним оформленням варіанти *wikariusz* або *wikary* (SJP PWN); натомість слово *wikaria* зареєстровано з ремаркою «давнє» на позначення «*вікаріату*» (церковно-адміністративна одиниця, яку очолює вікарій) (SJP Dor.).

Сьогодні в богослужбовій практиці римо-католицького і греко-католицького обрядів послуговуються формою на голосний *wikaria* (вікарія), що є лише іменником жіночого роду на позначення особи чернечого сану, яка є помічницею настоятельки згромадження «сестра вікарія» («*Siostra Wikaria*»)². У сучасній українській літературній мові збережено форму іменника чоловічого роду на приголосний – *вікарій* – помічник духовної особи (СУМ, I, с. 671).

Українська мова через церковнослов'янське посередництво успадкувала з грецької мови номен на позначення «творця, укладача Євангелія» – *євангеліст* (гр. *εὐαγγελιστής* (ЕСУМ, II, с. 175; СЦЯ): Марко єв(г)листь... Испісаль в римѣ второе єв(г)ліє (СУМ XVI–XVII, 1556–1561, ПЄ, 128 зв.). Подібні запозички, за спостереженнями С. Гриценко, увійшли в український вжиток або як готовий дериват, або як цілісна неподільна іншомовна одиниця з запозиченим афіксом -*іст/-іст*³. Веслав Томаш Стефанчик зауважує, що в сучасній польській мові іменники на позначення осіб із іншомовними формантами *-ista//-ysta*, *-ita//-yta*, –

¹ Окрім фонетичних і графічних варіантів цього слова як на голосний, так і на приголосний, зафіксовано і розширення семантики словоформи вікарія – «*посада і будинок вікарія*» (СУМ XVI–XVII, вип. 4, с. 56).

² Львівська Архідієцезія Римо-Католицької Церкви в Україні. Згромадження Малих Сестер Непорочного Серця Марії. [у:] <https://www.rkc.lviv.ua> (12.05.2023).

³ С. П. Гриценко, *Динаміка лексики української мови XVI–XVII ст.*, Київ, 2017, с. 230.

archa (останній грецького походження < –*αρχος*) мають закінчення –*a* і належать до чоловічого роду (*patriarcha, monarcha* та ін.)¹ (SJP PWN).

Історія побутування цього слова на українськомовному ґрунті сягає Києворуського періоду: найдавніша його фіксація виявлена в Остромировому Євангелії (поч. XI ст.) (Срезн., I, с. 808), згодом у староукраїнських джерелах від XIV ст. і далі (ССУМ, I, с. 343; ІСУМ, I, с. 877).

У XVI ст. писемні українські тексти репрезентують дві форми використання іменника: на кінцевий слабкий редукований або на голосний –*a* – євангелисть/а: ярмарки два в ърокъ тамъ мети: одинъ на Вознесе́не Госпо́дне, а другій на день светого апостола и **євангелиста** Луки у въ осень (СУМ XVI–XVII, вип. 9, с. 52; Вільна, 1528); Якже те́ды **єв(г)листа** мовилъ: всѣ речи пре(з) него сталися (СУМ XVI–XVII, вип. 9, с. 52 ; поч. XVII ст. Проп.р.137 зв.); Якій **євангелисть** так тебе научил, дабы и от сына дух святы́й походил? (СУМ XVI–XVII, вип. 9, с. 52; к. XVI ст. Укр. п. 78).

Подвійні форми аналізованого іменника можуть побутувати в одному й тому ж джерелі, зокрема в Пересопницькому Євангелії: пор. євангелисть/а: Марко **єв(г)листь** ... Испісаль в римѣ второе єв(г)ліє (СУМ XVI–XVII, вип. 9, с. 521; 556–1561 ПЄ 128 зв.) ; **Євглиста** поведаєть як три волсѣви принесли дары (ІСУМ, т. 2, 877); **єв(г)листа** поведаєть якъ хс очистилъ недоужного члка (СУМ XVI–XVII, вип. 9, с. 521; 556–1561 ПЄ 41 зв.).

Щодо форми на голосний *євангелиста*, то її використання в українській мові зумовлене польським впливом – *ewangelista* (від лат. *Evangelista*) (WSJP). Польські джерела вперше фіксують словоформу *ewangelista* з II пол. XIII ст. (SSt, II, с. 348; WSJP), а з XVI ст. побутує фонетичний і графічний варіант *ewanjelista* з розширеною семантикою: на позначення одного із творців, укладачів Євангелія та особи, яка є носієм доброї звістки/новини, проповідником, учителем віри («Ewanjelista: *Głosiciel, szerzyciel ewangelii, nauczyciel wiary, kaznodzieja*») (SP XVI).

Джерела старочеської мови репрезентують лексему зі закінченням на –*a* *ewanjelista* на позначення одного з чотирьох творців канонічного тексту або ж особи, що несла добру вістку, поширювача Євангелія (Sstč). Цей іменник і донині функціонує у чеській літературній мові у цих значеннях (SSč).

Прикметно, що у реєстрі українських лексиконів XVI–XVII ст. подано лише словоформу *євангелисть* і витлумачено її як особу, що несе благу звістку – *благовѣстни(к)* (Зиз, с. 46), *добры́й повѣдачъ* (Бер., с. 205).

Джерела «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка подають подвійні форми іменника *євангелисть/а*, датовані XVIII ст. (ІСУЯ, I, 877), натомість ні словники Є. Желехівського й С. Недільського, ні Б. Грінченка вже форми на –*a* не реєструють, подібно як і автори праці «Руська правопись зі словарцем» початку XX ст. С. Смаль-Стоцький і Т. Гартнер². Зауважимо, що в «Руській правописі» правильним вважають написання цього слова з іншомовним суфіксом

¹ W. T. Stefańczyk, *Kategoria rodzaju i przypadku polskiego rzeczownika: Próba synchronicznej analizy morfologicznej*, Kraków : Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007, s. 33–34.

² С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, *Руська правопись зі словарцем*, Вінніпег, 1918, 156 с.

–ист- → *евангелист*¹. У сучасній українській мові нормативним залишається варіант *евангелист*, іменник чоловічого роду з нульовим закінченням.

В українській мові у XVI ст. з'явилася лексема *казнодій/казнодия* на позначення «особи, що читає/проповідує казання, або проповідник». За походженням є полонізмом (*kaznodziej/ja*)², якого фіксують у пам'ятках старопольської мови з II половини XIV ст. (SSt, III; SP XVI).

В українських історичних джерелах XVI–XVII ст. (СУМ XVI–XVII ст., вип. 14, с. 13–14) засвідчено подвійні форми іменника на приголосний і на голосний: «И Стефана Зизанего, дидаскала школьного и **казнодию** обезчестилесьте ... аж, през комин витиснувшись, утик з Вильни» (Перест., I пол. XVII ст.); Кгды былъ одъ ойца **казнадея** прошоный... (СУМ XVI–XVII ст., вип. 14, с. 16, Луцьк, 1634); «**Казнодия** маєт того спостерігати» (Гал., II пол. XVII ст.); «Читай казання розмаитих **казнодійов**» (Гал., II пол. XVII ст.); «Бо святий Іоанн Златоустий мудрий бив **казнодия**» (Гал., II пол. XVII ст.).

У перекладному словнику Памво Беринда добирає до церковнослов'янської лексики *проповѣдникъ* польський відповідник *казнодза* (Бер., с. 102).

У польській мові *kaznodzieja* використовується в релігійній сфері дотепер із тією ж самою семантикою «*проповідник*» (WSJP PAN).

У реєстрі словника Є. Желехівського подано похідну форму *прото-казнодій* як полонізм зі значенням «*проповідник*» (Жел., II, 7с. 82). У сучасній українській літературній мові слово вийшло з ужитку, лише в бойківських говірках на позначення «*проповідника*» фіксують лексему *казнодій* (Он., I, с. 335).

Слово *митрополитъ* грецького походження і запозичене в українську мову через церковнослов'янське посередництво (ЕСУМ, III, с. 468; СЦЯ)³. Першою фіксацією цієї лексики на позначення особи, яка мала «найвищий сан/титул у Церкві, очолювала митрополію», є 1398 р.⁴ Укладачі словника українського ділового письменства, окрім словоформи на слабкий редукований, засвідчують із XIV ст. варіант цього іменника з закінченням на -а – *митрополита* (1440 р.), проте кількісно він значно поступався словоформі *митрополитъ* – 1:87 (ССУМ, II, с. 597). Реєстри українських лексиконів XVI–XVII ст. презентують лише варіант *митрополитъ* (Зиз., Бер).

Різноманітні українські пам'ятки XVI–XVII ст. репрезентують обидві форми аналізованого іменника: Тогды я маючи при собе посла(н)ца **митрополита** е(г) мл(©)ти w(т)ца Миха(и)ла вл(д)ку нарече(н)ого митрополи(т)е бы(л) бы мя соромь ... (КСУМ^{XVI-XVII} Львів, 25 листоп. 1552 р.); которы мана(с)ты(р) уньевскы здавны(х) часовь ест по(д) мо(е)ю зве(р)хностью и по(д) благослове(н©)вомъ а(р)хиепископа **митрополита киевского** гали(ц)кого и всея руси... (КСУМ^{XVI-XVII}

¹ Там само, с. 11.

² *kaznodziej* < «*każń* w dawnym znaczeniu 'mówienie, głoszenie, polecenie, rozkaz' i -*dzieja*, członu od psł. czasownika **dějati*)» (WSJP).

³ О. Горбач, *Зібрані статті II. Статті до 1000-ліття християнізації Русь-України*, Мюнхен, 1993, с. 115.

⁴ С. П. Гриценко, *Динаміка лексики української мови XVI-XVII ст.*, Київ, 2017, с. 867.

Новогородок, 7 грудня, 1589 р.); **Метрополита**¹ **Кие(в)скі** пишучи в ли(с)те свое(м) аффектова(л)... абы(х) мы волю тую... шповзели (КСУМ^{XVI-XVII} Путятинці, 1636); То теды до Архісц\енникwвъ, до Вл(д)къ, до Архіепк(с)пwвъ, до **Мітрополитwвъ**, и до Патріархwвъ. А по нас сщ\енника(х), чого воля Пастыря нашегw Ха\ потребуеть (КСУМ^{XVI-XVII} Київ, 1637); А пото(м) другого стеньника, я(с)н епревеле(б)ного в Богу, его м(л) w(т)ца **метрополиты** кие(в)ско(г)[о] ... позовъ трети(и) по дву(х) и листовъ w(т)ро(ч)ныхъ выданныхъ по(д)днесены(и) (КСУМ^{XVI-XVII} Горошки, 1643); Славныи, где тежъ цнwты, wкрито прибыли, в Петрэ **Митрополиту**, яснеся зъявили (КСУМ^{XVI-XVII} Київ, 1646); ... абы воевода кievскіи завше руси(н) былъ,.. абы **митрополита** в сенатэ столе(ц) мэль... (КСУМ^{XVI-XVII} б.м.н., серд. XVII ст., Львів).

У *Пересторозі* фіксуємо приклади словозміни аналізованого іменника за двома типами: О чом **митрополитъ** писав непокродь до княжати (Перест., поч. XVII ст.); виписали о собор до **митрополити**, которий був і зложен до Берестя (Перест., поч. XVII ст.). На аналогічне співіснування подвійних форм іменника *митрополитъ/митрополита* вказує О. Горбач у «Требнику» Петра Могили (1646)². На думку науковця, таке паралельне побутування форм свідчить про їхнє неоднакове походження (від церковнослов'янського до латинсько-польського впливу в церковно-релігійній лексиці), що пов'язане з позамовними чинниками: «...ведення полеміки нерідко польською мовою, а в висліді й укладання катехизмів та богословських трактатів на польсько-латинський зразок»; «...вони (латинські й польські впливи. – Т. В.) не здивують нас, як усвідомити собі, що наші богослови і церковні діячі студіювали тоді по високих школах Польщі, Чехії, Німеччини, Італії й Франції»³.

У польській мові появу лексеми *metropolit* датують 1458 р. (SSt, IV, с. 182) і вважають запозикою з церковнослов'янської мови, а словоформу на голосний *metropolita* – із латинської мови (лат. *metropolita*) (WSJP; SJP Dor.; SJP PWN). Лексикографічні джерела польської мови XVI ст. спорадично документують варіант іменника на голосний -а – *metropolita* (4 од.) на відміну від іменника на приголосний *metropolit* (28 од.); для сучасної польської мови нормативною залишається форма на голосний (WSJP).

У наукових українських лінгвістичних студіях (лексиконах, граматиках) кінця XIX і початку XX ст. як нормативний представлено іменник із нульовим закінченням (Жел., I, 441; Гр., II, 429; Сім., 1919 р.). Проте виявляємо варіювання форми цього іменника в публіцистичних текстах початку XX ст. У статті про «Пастирські листи Митрополита Андрея» єпископ Луцький Йосиф Боцян уживає словоформу з закінченням -а: «твори пера Преосвященного Митрополити», хоча сам

¹ Прикметно, що в досліджуваних текстах задокументовано фонетичні й графічні варіанти цього слова.

² О. Горбач, *Зібрані статті II. Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України*, Мюнхен, 1993, с. 121.

³ О. Горбач О. *Зібрані статті II ...*, с. 117–125.

Шептицький підписував особисті листи, використовуючи форму на приголосний «Митрополит Галицький»¹.

У сучасній українській літературній мові закріпилася лексема *митрополит*, за морфологічною характеристикою іменник чоловічого роду з нульовим закінченням, що належить до II відміни (СУМ, IV, с. 721).

В українську мову грецизм *монарх* (гр. *μόναρχος*) на позначення «очільник/глава держави» (СУМ, IV, с. 794) увійшов у 1642 р. через посередництво латинської мови (ЕСУМ, III, с. 506). Можемо припускати, що така часова реалізація лексеми викликана, очевидно, підтримкою старопольської мови, у пам'ятках якої це слово фігурує від 1564 р. у формі на голосний – *monarcha* (SP XVI; WSJP), що є нормативною і дотепер (SJP PWN).

В українських текстах XVI–XVII ст. іменник *монарх* репрезентовано у двох формах – на слабкий редукований і на голосний -а: Також прикладом інших великих цесарей, королев, **монарховъ** потужныхъ, которые колкокротъ тыхъ костеловъ одность, зъ собою розорваную, завжды, зъ великою пилностью и стараньемъ, оные згоды до клюбу лучили и приводили (КСУМ^{XVI-XVII} Варшава, 1569); ... и всѣ инші апостолове, которые... **монархами** Церкви не титулюются, теде и Петръ титулованъ тымъ быти не маеть (КСУМ^{XVI-XVII} Київ, 1621); Такъ южь трудно одного Петра для титуловъ почесныхъ властителемъ и единовладцею чинити, поготовю неслыханого **монарху** въ Церкви... становити (КСУМ^{XVI-XVII} Київ, 1621); Але една(к) стараюся в тое жебы до смаку вдячно(с) припадаючи(и) о пера свои ростропне и мудре написано княжатою и **мона(р)хо(м)** вфэрова(л) которыхъ славы для и(х) зацности и достоности часу бы на(м)нѣ не уме(н)шы(т) (КСУМ^{XVI-XVII} б.м.н., 1636); «В святом крещеніи Василя, **монархи** великого» (Зах. Коп., I пол. XVII ст.); «**Монарха** розгнивався» (Гал., XVII ст.); «Обицья **монарсь**» (Гал., XVII ст.).

І. Ужєвич поряд з іменниками чоловічого роду з закінченням –а «*воевода і злочинця*» згадує й іменник *монарха* в граматиці української мови XVII ст. (Уж., с. 11).

Подвійні форми цього іменника засвідчені в українських лексиконах XIX ст., зокрема Є. Желєхівського й С. Недільського (Жел, I, с. 452), Б. Грінченка (Гр., I, с. 980)².

У сучасній українській літературній мові закріпилася форма іменника з нульовим закінченням – *монарх*, що належить до II відміни (СУМ, IV, с. 794).

В українській мові XVI–XVII ст. на позначення найвищого сану в Церкві, звання єпископа побутує церковнослов'янським патріархъ: «так и **патриархъ**

¹ А. Шептицький, *Пастирські послання 1899–1914 рр.*, т. 1, Львів : АРТОС, 2007, с. 859–868.

² На нашу думку, потребує уточнення припущення Т. Коць, яка вважає, що запозичені іменники з грецької і латинської мов, зокрема паралельні форми *монарх* і *монарха*, «проіснували в мові досить короткий проміжок часу» (Коць Т. *Варіантність морфологічних форм іменника в прескрипціях і мовній практиці в другій половині XX ст.*, «Мовознавство» 2016, № 2, с. 46–47). За історичними джерелами історія слова *монарха* сягає періоду староукраїнської мови XVI ст.

Посвятив» (Перест., I пол. XVII ст.); **Патриархове** турчинови не дали так много (Зах. Коп., I пол. XVII ст.).

Як калька з грецької мови це слово використовувалося в старослов'янській богослужбовій традиції (ЕСУМ, IV, с. 316–317; ССЯ, с. 443), а згодом поширилося в пам'ятках давньоукраїнської мови (Срезн., II, с. 889), у текстах справочництва XIV–XV ст. (ССУМ, II, с. 130). Первинно історичний матеріал демонструє парадигму відмінювання лексеми **патриархъ** як іменника чоловічого роду з основою на *-ō (Срезн., II, с. 889; ССУМ, II, с. 130).

В українських пам'ятках XVI–XVII ст. під впливом польської мови (*patryjarcha/patryjarch*) (SSt, 6, с. 53–54) з'являється ще один тип відмінювання цього іменника, а саме як іменників з *-ā основою відповідно до закінчення -а – **патриарха**: «**Патриарха** константинопольський» (Зах.Коп., I пол. XVII ст.); «**Фотиєм-патриархою**» (Зах.Коп., XVII ст.); «...**патрархи** антохійського» (Зах.Коп., XVII ст.); «Кгди пришов **патріарха** до панства.., учинив...» (Перест., I пол. XVII ст.); «Од **патриархи** приихавши» (Перест., I пол. XVII ст.); «**Патриархи** константинопольского» (Гал., II пол. XVII ст.).

Старочеська мова від поч. XIV ст. фіксує лише єдину форму цього іменника – на голосний -a: *patriarcha* (StčS), що й залишається дотепер у сучасній чеській мові (Ssč).

Лексикон Памви Беринди пропонує єдиний варіант іменника – на слабкий редукований — *патріархъ* (Бер., с. 227).

Характерно, що традиція відмінювання слова *патріархъ* в українській мові за двома типами тривала до XX ст. (Б. Грінченко подає паралельні форми (Гр., 4, с. 102)). На відміну від польської мови, де збережена форма на -a (*patryjarcha*) (SJP PWN), у сучасній українській мові залишилася нормативною форма іменника з нульовим закінченням – *патріарх* (СУМ, 6, с. 96).

Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. репрезентують використання іменника *протопоп* із різним граматичними оформленням – у називному відмінку однини закінчується на слабкий редукований або на -a: *протопопъ і протопопа* (протоіерей «*особа, що отримала титул головного серед іерейів*» (Пур., с. 110)): Рукою многогрешнаго раба вл(д)це кр(с)ти именемь Михайла Василиевича **протопопы** саноцко(г)[о] (КСУМ^{XVI-XVII} 1556-1561, ПЄ); Водлугъ которого суду их наместник его милости ... пан Манайло Болобан, сполне с **протопопоу** и крылошаны, волною от малженства учинили (КСУМ^{XVI-XVII} Володимир, 1583); А кто бы тому былъ противень и разорялъ бы тое право духовное аще архиепископъ или епи(с)пъ или **протопопа** или попъ или дияконъ ... на такомъ буди неблагословение наше и клятва ... патриарховъ вселенскихъ (КСУМ^{XVI-XVII} Львів, 1586); ... отдаломъ то все до рукъ намэстнику и **протопопэ** моему Луцкому Ивану Вацутэ, ему самому и при немъ всимъ презвитеромъ крылошаномъ Луцкимъ (КСУМ^{XVI-XVII} Краків, 1595); Суть тежъ еще высшыє станы и достоинства въ церкви нашей восточной, яко : **протопопа**, архимандрытъ, владыка, то есть епископъ, архиепископъ, митрополить (КСУМ^{XVI-XVII} Вільно, 1608); Богомыслныи отцэ презвитерове ... **протопопъ** Володимерский, || ... отецъ диякон Леонтий и писар капитульный ... именем ... архиепископа митрополита Киевского... жалосне скажили и протестовалисе на месчанъ Володимерскихъ... (КСУМ^{XVI-XVII} Володимир, 1612); Сего ради мы Митрополить Кіевскій... и Бг\обоззнови и щ\енници: **Протопопъ** Віленьскій, Матфей Протопопъ Нвгородскій Іакввъ... събвръ вчинихмъ (КСУМ^{XVI-XVII} Львів, 1614); Пастыръ вашъ и учитель господен отецъ Андрей Му-

жиловский, **протопопа** Слуцкий, презвитер Спаский, жалосную свою кривду и жаль предложил не тылко предъ нами, але и пред всею церковью (КСУМ^{XVI-XVII} Київ, 1629).

За походженням лексема *протопопъ* є церковнослов'янською калькою з грецької мови *протопалаς* (ССЯ, с. 519). Час появи слова протопопъ в українській мові датують початком XIV ст. – 1423 р. (Срезн., II, с. 1597), а словоформа протопопа засвідчена у 1499 р. (ССУМ, II, с. 267).

Прикметно, що лексикон польської мови XVI ст. фіксує паралельні форми *protopopa-protopop* (SP XVI). У тлумачному словнику польської мови за ред. В. Дорошевського, що охоплює період II пол. XVIII ст. – I пол. XX ст., зареєстровано словоформу на приголосний – *protopop* і вказано на її походження з грецької мови (SJP Dor.).

Реєстр словника Є. Желехівського та С. Недільського подає обидві форми іменника *протопін-протопопа*, а також синонім-відповідник до цього слова – *протоєрей* (Жел., II, с. 781–782); у словнику за ред. Б. Грінченка представлено лише варіант на голосний -а : *протопопа* (Гр., III-IV, с. 486). Сучасній українській мові відомий іменник на приголосний – *протопін* (СУМ, VIII, с. 324), однак у сучасній церковній практиці використовують лексему *протоієрей* (Пур., с. 110).

Висновки та перспективи подальших досліджень. У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. простежено варіювання форм іменників чоловічого роду. Виявлені лексеми є запозиченнями і презентують назви осіб за професією і родом їхньої діяльності у релігійній та адміністративній сферах. Як свідчать аналізовані тексти, морфологічна система української мови відображає архаїчні й нові риси староукраїнської мови. Прикметно, що саме інновації – зафіксовані варіантні форми в системі словозмін іменника чоловічого роду з'явилися під впливом польської мови, у якій більшість аналізованих лексем теж не є питомими словами, а запозиченнями. Відповідно до фактичного матеріалу, староукраїнська мова у період XVI–XVII ст. відчула польський вплив не лише на лексичний склад, а й на граматичну будову, що, своєю чергою, позначилося на побутуванні морфологічних варіантів іменників чоловічого роду. Відтак тексти окресленого періоду засвідчують подвійні форми, одна з яких закінчується на голосний -а, інша на слабкий редукований або м'який приголосний: *вэкарій/вэкарія, митрополитъ/митрополита, патріархъ/патріарха, протопопъ/протопопа* та ін.

Більшість форм іменників на слабкий редукований була відома з давньоукраїнської мови, у яку за посередництвом церковнослов'янської, перейшла з грецької мови. Форми іменників на голосний -а пізнішого походження. У старопольській мові ці іменники адаптувалися за посередництвом латинської, у яку потрапили з грецької мови. Саме іменники-латинізми та іменники-грецизми чоловічого роду у старопольській мові і дотепер мають закінчення -а.

У сучасній українській мові аналізовані іменники чоловічого роду з закінченням на -а не збереглися, а нормативними залишаються ті, які мають нульове закінчення. Іменник *казнодій* виявлений у говірках Бойківщини, у літературній мові не побутує. Іменник *протопін* вийшов із ужитку, натомість у сучасній церковно-богослужбовій практиці використовують лексему *протоієрей*.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у фіксації морфологічних варіантів української мови XVI–XVII ст. та у їхньому аналізові, що дасть змогу з'ясувати причини такої варіативності загалом і спостерігати за їхнім подальшим

використанням для цілісного розуміння становлення й еволюції системи відмінювання іменників української мови зокрема.

References

- Чепіга І.Р., *Kontseptsiya literaturnoyi movy staroukrayins'kykh knyzhnykiv XVI – I pol. XVII st.*, [u:] *Zhanry i styli v istoriyi ukraïns'koyi literaturnoyi movy*, Kyiv, 1989, s. 91–92 // Чепіга І.Р., *Концепція літературної мови староукраїнських книжників XVI–I пол. XVII ст.*, [u:] *Жанри і стилі в історії української літературної мови*, Київ, 1989, с. 91–92.
- Denysyuk V., *Variantni formy daval'noho vidminka imennykiv yak movnyu lakmus pusemnykh ram'yatok XVII–XVIII st.*, [u:] *Filolohichnyy chasopys*, 2016, (1) // Денисюк В., *Варіантні форми давального відмінка іменників як мовний лакмус писемних пам'яток XVII–XVIII ст.* *Філологічний часопис*, 2016, (1). [u:] <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2016.138066> (10.04.2023).
- Farion I., *Mova – krasa i syla: Suspilno-kreatyvna rol ukrainskoi movy v XI–seredyni XIX st.*, Lviv : Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik», 2007 // Фаріон І., *Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI–середині XIX ст.*, Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2007.
- Funikova T.V., *Stanovlennya paradyhmy daval'noho, orudnoho ta mistsevoho vidminkiv imennykiv cholovichoho rodu v ukraïns'kiy literaturniy movi XVII st. (na materialy „Synopsysu” ta „Khroniky” F. Sofonovycha)*, [u:] *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya Filolohiya*, Kharkiv, 2012, № 994, vup. 64, s. 28–34 // Фунікова Т.В., *Становлення парадигми давального, орудного та місцевого відмінків іменників чоловічого роду в українській літературній мові XVII ст. (на матеріалі «Синопису» та «Хроніки» Ф.Софоновича)*, *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*, Харків, 2012, № 994, вип. 64, с. 28–34.
- Horbach O., *Zibrani statyi II. Statyi do 1000-littya khrystyanyzatsiyi Rusy-Ukrayiny*, Myunkhen, 1993 // Горбач О., *Зібрані статті II. Статті до 1000-ліття християнізації Русь-України*, Мюнхен, 1993.
- Hrytsenko S. P., *Dynamika leksykonu ukraïns'koyi movy XVI–XVII st.*, Kyiv, 2017, 934 s. // Гриценко С. П., *Динаміка лексики української мови XVI–XVII ст.*, Київ, 2017, 934 с.
- Kernyts'kyu I. M., *Systema slovozmyny v ukraïns'kiy movi. Na materialakh ram'yatok XVI st.*, Kyiv : Nauk. dumka, 1667, 288 s. // Керницький І. М., *Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст.*, Київ : Наук. думка, 1667, 288 с.
- Kolibaba L.M., *Podviyni vidminkovi formy imennykiv u lnhvistychniy kontseptsiyi Ivana Ohiyenko*, [u:] *Ivan Ohiyenko i suchasna nauka ta osvita: naukovyy zbirnyk*, vup. XII, 2015, s. 155–162 // Колібаба Л. М., *Подвійні відмінкові форми іменників у лінгвістичній концепції Івана Огієнка*, [u:] *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник*, вип. XII, 2015, с. 155–162.
- Kots' T., *Variantnist' morfolohichnykh form imennyka v preskryptsiyakh i movnii praktysy v druhiy polovyni XX st.* [u:] „Movoznavstvo” 2016, № 2, с. 45–50 // Коць Т., *Варіантність морфологічних форм іменника в прескрипціях і мовній практиці в другій половині XX ст.* [u:] «Мовознавство» 2016. № 2, с. 45–50.
- Marchylo L., *Do istoriyi form rodovoho vidminka imennykiv v ukraïns'kiy movi (na materialy Peresopnyts'koho Yevanheliya 1556–1561 rr.)* // Марчило Л., *До історії форм родового відмінка іменників в українській мові (на матеріалі Пересопницького Євангелія 1556–1561 рр.)*. [u:] <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15961/Marchilo.pdf> (12.03.2023).

- Matviyas I., *Varianty ukraïns'koyi literaturnoyi movy*, Kyiv : Veles, 1998, 162 s. // Матвіяс І., *Варіанти української літературної мови*, Київ : Велес, 1998, 162 с.
- Matviyas I.H., *Imennyyk*, [u:] *Suchasna ukraïns'ka literaturna mova. Morfolohiya*, Kyiv : Nauk. dumka, 1969, s. 55–56 // Матвіяс І.Г., *Іменник*, [у:] *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*, Київ: Наук. думка, 1969, с. 55–56.
- Moysiienko V.M., *Variatyvnist' u staroukraïns'kiy literaturno-pysemniy movi (na prykladni tekstiv pivnichnoukraïns'koho arealu XVI st.)*, [u:] Volyn' – Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyy zbirnyk z rehional'nykh problem. Zhytomyr, 2010, № 22, Т. 1, с. 114–125 // Мойсієнко В. М., *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.)*. Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем, Житомир 2010, № 22, Т. 1, с. 114–125.
- Mykytka M.D.-Yu., *Hrets'ki zapozychennya v latyns'kiy relihiyniy terminolohiyi (na materiali tvoriv „Palomnytstvo Eteriyi do Svyatykh mistiv”)*, Naukovyy visnyk Drohobyt's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2018 // Микитка М.Д.-Ю., *Грецькі запозичення в латинській релігійній термінології (на матеріалі творів «Паломництво Етерії до Святих місць»)*, Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. [u:] <https://www.academia.edu/38653319> (21.02.2023).
- Petychnyy I.Z., *Hramatychni osoblyvosti movy Litopysu Samovydytsya*, «Pytannya ukraïns'koho movoznavstva» 1956, kn. 1 // Петличний І.З., *Граматичні особливості мови Літопису Самовидця*, «Питання українського мовознавства» 1956, кн. 1.
- Rusachenko N., *Variatyvnist' morfonolohichnykh modeley imennoyi slovozmyny u staroukraïns'kiy movi druhoiy polovyny XVI–XVIII st.*, [u:] Visnyk L'viv's'koho universytetu. Seriya filolohichna, 2011, vup. 52 // Русаченко Н., *Варіативність морфологічних моделей іменної словозміни у староукраїнській мові другої половини XVI–XVIII ст.*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2011, вип. 52.
- Simovych V., *Hramatyka ukraïns'koyi movy dlya samonavchannya ta v dopomohi shkyl'niy nautsi*, Kyiv – Lyaiptsik : Ukraïns'ka nakladnya, 1917, 585 s. // Сімович В., *Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці*, Київ – Ляйпцік : Українська накладня, 1917, 585 с.
- Smal'-Stots'kyi S., Hartner F., *Rus'ka pravopys' zi slovartsem*, Vinnipeh 1918, 156 s. // Смаль-Стоцкий С., Гартнер Ф., *Руська правопись зі словарцем*, Вінніпег 1918, 156 с.
- Tsaralunha I. B., *Variatyvnist' staroukraïns'koyi movy u tvorakh H. Smotryts'koho* // Царалунга І. Б., *Варіативність староукраїнської мови у творах Г. Смотрицького*. [u:] http://eprints.zu.edu.ua/18269/1/Царалунга_32.pdf (20.01.2023)
- Tsaralunha I., *Variatyvnist' u staroukraïns'kiy literaturno-pysemniy movi XIV–XV st. Khmel'nyts'kyu : FOP Honta A., 2017* // Царалунга І., *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст.* Хмельницький : ФОП Гонта А., 2017.
- Tytarenko V. M., Yashchuk L. V., *Fonetyko-orfohrafichna ta morfolohichna variantnist' pryvileiyv Kyuyivs'komu mis'komu mahistratu*, Visnyk KNLU. Seriya Filolohiya, 2022, № 1, t. 25, s. 114–122 // Титаренко В. М., Ящук Л. В., *Фонетико-орфографічна та морфологічна варіативність привілеїв Київському міському магістрату*, Вісник КНЛУ. Серія Філологія, 2022, № 1, т. 25, с. 114–122.
- Sheptyts'kyi A., *Pastyr's'ki poslannya 1899–1914 rr.*, t. 1, L'viv : ARTOS, 2007, s. 859–868 // Шептицький А., *Пастирські послання 1899–1914 рр.*, т. 1, Львів : АРТОС, 2007, с. 859–868.
- Sheveliov Yu., *Istorychna fonolohiya ukraïns'koyi movy*, Kharkiv : Akta, 2002, s. 718–719 // Шевельов Ю., *Історична фонологія української мови*, Харків : Акта, 2002, с. 718–719.

Shmilyk I., *Variantni vidminkovi formy imennykiv I vidminy v poeziyi Ivana Franka*, [u:] Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Filolohiya. 2022, N 56, s. 156–162 // Шмілик І., *Варіантні відмінкові форми іменників I відміни в поезії Івана Франка*, Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. 2022, № 56, с. 156–162.

Stefańczyk W. T., *Kategoria rodzaju i przypadku polskiego rzeczownika: Próba synchronicznej analizy morfologicznej*, Kraków : Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007, 180 p.

Zhytets'kyu P., *Narys literaturnoyi istoriyi ukrayins'koyi movy v XVII v. Z dodatkom slovnyka knyzhnuyi ukrayins'koyi movy za rukopysom XVII viku*, L'viv : Ukr. vyd-vo, 1941, s. 80–81 // Житецький П., *Нарис літературної історії української мови в XVII в. З додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку*, Львів : Укр.вид-во, 1941, с. 80–81.

Conventional abbreviations and sources УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ І ДжЕРЕЛА

Бер. Лексіконъ славеноросскій и именъ Тлъкованіє, 1627. [u:] <http://izbornyk.org.ua/berlex/be.htm> (12.05.2023)

Гал. Галятовський Іоаникій. Наука, альбо способ зложення казання. *Ключ розумѣнія, священником, законником и ляиком належачій. З поправою й придатками, от недостойного ієромонаха Іоаникіа Галятовского, ректора и ігумена братства кievского*, Львів, др-ня Михайла Сльозки, 1665.

Гр. Грінченко Б. Д. Словарь української мови: у 4 т., Київ, 1907–1909.

ЕСУМ Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука, Київ : Наук. думка, 1982–2013, т. I–VI.

Жел. Желеховський С., Недільський С., *Малоруско-німецкий словарь*, Львів, 1886, Т. 1–2.

Зах. Коп. Копистенський Захарія. Палінодія (1621–1622). Фрагменти. Подаємо за вид.: *Русская историческая библиотека*, т. IV. *Памятники полемической литературы Западной Руси*, кн. 1, Санкт-Петербург, 1878.

Зиз. Лексис сирчѣ реченѣ, вікратѣцѣ сѣбраннѣ. И из словес(н)скаго "зика, напростѣ рускій діле(к)тѣ истолкованѣ, Вільно, 1596. [u:] <http://litopys.org.ua/zyzgram/zy.htm> (09.04.2023)

ІСУЯ Історичний словник українського язика. Всеукраїнська академія наук, Наукового Державного Інституту мовознавства. Словниковий сектор; Т. 1: А–Ж, Під редакцією проф. Є. Тимченка, Зошит 1 (А–Г), Харків; Київ : Державне видавництво України, 1930, 550 с.

КСУМ^{XVI-XVIIст.} Картотека Словника української мови XVI–I пол. XVII, Львів, 1994–2013, вип. 1–16 [зберігається в Інституті українознавства ім.І. Крип'якевича НАН України м. Львова].

Он Онишкевич М.Й., *Словник бойківських говірок*: [у 2 ч.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Київ : Наук. думка, 1984, ч. 1: А–Н, 494, [1] с.

Перест. Пересторога зело потребная на потомные часы православным христіаном, Львів, 1605–1606. Акты, относящиеся к истории Западной России, Санкт-Петербург, 1851, т. 4, № 406, с. 203–236.

Пур. Пуряєва Н., *Словник церковно-обрядової термінології*, Львів : Свічадо, 2001, 160 с.

СЛІНШ Словник іншомовних слів, ред. О. С. Мельничука, Київ : Гол. ред. УРЕ, 1974, 776 с.

Срезн. Срезневский И. И., Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Санкт-Петербург : Типограф. Императ. акад. наук, 1893–1911, т. I–III.

ССУМ *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* : у 2 т., Київ : Наук. думка, 1977–1978, т. I–II.

ССЯ *Старославянский словарь (по рукописям XI–XIII веков)*, Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой, Москва, 1994, 850 с.

СУМ *Словник української мови*: в 11 т., АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [за ред. І. К. Білодіда], Київ : Наук. думка, 1970–1980, Т. I–XI.

СУМ XVI–XVIIст. *Словник української мови XVI–I пол. XVII.* Львів, 1994 – 2013, Вип. 1–16.

Уж. Ужевич І. *Грамматика словенская*, Париж, 1643, 71 с.

ЦС *Полный церковнославянский словарь*: (со внесением в него важнейших древнерус. слов и выражений): [ок. 30 000 слов]: пособие / сост. свящ. Григорий Дьяченко [Репр. воспр. изд. 1900 г.]. Москва: Отчий дом, 2004, 1120 с. [y:] https://azbyka.ru/otechnik/Grigorij_Djachenko/polnyj-tserkovnoslavjanskij-slovar/ (12.03.2023).

SP XVI *Słownik Polszczyzny XVI wieku* [edycja internetowa], Wrocław: Instytut Badań Literackich PAN, 1949. [y:] <https://spxvi.edu.pl> (22.03.2023).

SSt *Słownik staropolski*: tomy 1–11 / red. S. Urbańczyk i in., Warszawa : Polska Akademia Nauk, 1960–2002. [y:] <https://pjs.ijp.pan.pl> (27.02.2023).

Ssč *Akademický slovník současné češtiny* [online] (2017–2023). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR. [y:] <https://slovníkcestiny.cz> (07.04.2023).

StčS *Elektronický slovník staré češtiny*. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006. [y:] <http://vokabular.ujc.cas.cz> (22.04.2023).

SJP Dor. *Słownik języka polskiego* / red. Witold Doroszewski, Warszawa: PAN, 1958–1968, т. I–X. [y:] <https://sjp.pwn.pl> (03.04.2023).

SJP PWN *Słownik języka polskiego*. <https://sjp.pwn.pl> (16.04.2023)

WSJP *Wielki słownik języka polskiego PAN*. [y:] red.: P. Źmigrodzki, Instytut Języka Polskiego PAN. <https://wsjp.pl> (05.04.2023).

Тетяна Висоцька – доцентка катедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0009-0007-8358-3596

Email: tetyana.vysotska@lnu.edu.ua